

חכמה היא הכישרון לשמוע וללמוד. כך הסבירו חכמינו את ההבדל בין חכמה, בינה ודעת: "חכמה - מה שאדם שומע מאחרים ולמד; תבונה - מבין דבר מליבו מתוך דברים שלמד; דעת - רוח הקודש" (רש"י על שמות לא3). ואכן, בפסוקים רבים החכמה קשורה ללמידה, לשמיעה ולאזניים:

- **משלי 2-3**: "כי בער אֶנְכִי מֵאִישׁ, וְלֹא בִּינַת אָדָם לִי; וְלֹא לִמְדַתִּי חֲכָמָה, וְדַעַת קִדְשִׁים אָדַע" ([פירוט](#))
- **משלי 2**: "**להקשיב לחכמה אֲזַנְךָ**, תִּשָּׂה לִבְךָ לִתְבוּנָה" ([פירוט](#)).

חכמה היא גם הכישרון לדבר וללמד; בפסוקים רבים החכמה קשורה לדיבור ולפה:

- **משלי טו**: "**לשון חכמים** תִּיטִיב דַּעַת, וְפִי כְסִילִים יַבִּיעַ אִוֶּלֶת" ([פירוט](#)).

בחינה עצמית - האם אני חכם?

- האם אני אוהב לשמוע עצות מהזולת? **משלי יב15**: "דֶּכֶךְ אֶוִּיל יִשָּׁר בְּעֵינָיו, וְשֹׁמֵעַ לְעֹצָה חָכָם" ([פירוט](#)).

- האם אני משתדל לשמוע ביקורת מהזולת? **משלי טו31**: "אִזָּן שִׁמְעַת תּוֹכַחַת חַיִּים - בְּקֶרֶב חֲכָמִים תֵּלִין" ([פירוט](#)). האם אני אוהב את מי שמותח עליי ביקורת, גם כאשר הוא טיפש? **משלי ט8**: "אַל תּוֹכַח לֵץ פֶּן יִשְׁנָאֲךָ, הוֹכַח לְחָכָם וְיֶאֱהָבֲךָ" ([פירוט](#)).

- האם, כאשר אני מותח ביקורת על הזולת, אני משתדל לגרום לו להרגיש יפה ומוצלח למרות הביקורת? **משלי כה12**: "נָזַם זָקֵב וְסָלִי כְתָם - מוֹכִיחַ חָכָם עַל אִזָּן שִׁמְעַת" ([פירוט](#))

- האם אני רגיל ללמוד מכל אדם בעונה, ולהישמר מדברי גאווה? **משלי יד3**: "בְּפִי אֶוִּיל חָטָר גָּאֹה, וְשִׁפְתֵי חֲכָמִים תִּשְׁמֹרֶם" ([פירוט](#)).

- האם אני משתדל לנסח את דברי באופן קצר, יפה וברור? **משלי טו2**: "**לשון חכמים** תִּיטִיב דַּעַת, וְפִי כְסִילִים יַבִּיעַ אִוֶּלֶת" ([פירוט](#)).

- האם אני מסוגל להוסיף על דברים שלמדתי מהזולת, וללמד אותם לאחרים בצורה יפה יותר? **משלי טו7**: "**שִׁפְתֵי חֲכָמִים** יִזְרוּ דַּעַת, וְלֵב כְּסִילִים לֹא כֵן" ([פירוט](#)).

- האם אני מסוגל לדבר בצורה מוצפנת, כך שהמידע שאני מעביר לא יגיע לידי האויב החיצוני או הפנימי? **משלי יד14**: " **חֲכָמִים** יִצְפְּנוּ דַּעַת, וְפִי אֶוִּיל מִחֲתָה קִרְבָּה" ([פירוט](#)).

- האם אני מוכן לצאת לרחוב ולשכנע תלמידים שיבואו ללמוד? **משלי א20-21**: "**חֲכָמוֹת** בַּחוּץ תִּרְנָה, בְּרַחֲבוֹת תֵּתֵן קוֹלָהּ, בְּרֹאשׁ הַמִּיּוֹת תִּתְקַרֵּא, בְּפִתְחֵי שְׁעָרִים בְּעִיר אֲמַרְיָה תֵּאמָר" ([פירוט](#)), **משלי ח1-3**: "הֲלֹא **חֲכָמָה** תִּתְקַרֵּא, וְתִבְנוּנָה תֵּתֵן קוֹלָהּ... לִיד שְׁעָרִים לְפִי קִרְיָה, מִבּוֹא פִתְחֵים תִּרְנָה" (ראו [החכמה קוראת](#)).

- האם אני מוכן להשקיע בשיפור התנאים החומריים בבית הספר, כדי לעודד תלמידים לבוא ללמוד? **משלי ט1**: "**חֲכָמוֹת** בִּנְתָה בֵּיתָה, חֲצִבָּה עֲמֻדָיָה שְׂבָעָה. טַבַּחַה טַבַּחַה, מַסְכָּה יִינָה, אֵף עֲרַכָּה שׁוֹלְחָנָה..." ([פירוט](#)).

- האם אני מסוגל לתווך בין אנשים שנמצאים במריבה, לגרום להם להקשיב זה לזה וכך להרגיע את כעסם? **משלי כט8**: "אֲנָשִׁי לְצוֹן יִפְיחוּ קִרְיָה, וְחֲכָמִים יָשִׁיבוּ אֵף" (ראו [חכמים מרגיעים מריבות](#)).

מושגים דומים ומנוגדים

בספר משלי, **החכמים** משתמשים בעיקר באיברי השמיעה והדיבור - אוזן, שפתיים, פה, לשון (בניגוד לנבונים, שמשתמשים בעיקר בלב):

- **משלי יח15:** " לב נבון יקנה דעת, ואזן חכמים תבקש דעת" - החכמים תמיד מבקשים לשמוע עוד ידיעות מאחרים.
- **משלי יח4:** "מים עמקים דברי פי איש, נחל נבע מקור **חכמה**" - החכמים יודעים לנסח את דבריהם באופן שכל אחד יוכל להבין בלי להתעמק (פירוט), בניגוד ל **משלי כ5:** "מים עמקים עצה בלב איש, ואיש **תבונה** ידלגה" (פירוט).
- ראו גם חכמים ונבונים ואיברי גופם.

חכמה קשורה ללימוד ולמציאה (בניגוד לתבונה, שאותה האדם מפיק מתוך ליבו):

- **משלי ג13:** "אשרי אדם **מצא חכמה**, ואדם יפיק תבונה"
- **משלי כד14:** "כן דעה **חכמה** לנפשך, אם **מצאתה**, ויש אחרית ותקוהך לא תכרת"
- **חכמה** קשורה ליראת ה' - תחושה של יראת-כבוד כלפי המקור שממנו לומדים (בניגוד לתבונה, הקשורה לאהבת ה'):

- **משלי ט10:** "תחלת **חכמה** יראת ה', ודעת קדשים בינה" (פירוט);
- ראו גם חכמה, בינה, יראה, אהבה.

החכמים מתייחסים ברצינות לאזהרות שמזהירים אותם המורים, הם אינם סומכים על מחשבותיהם הפרטיות בלבד, הם יראים להחליט לבד ונזהרים מרע (בניגוד לערומים, שנזהרים רק לאחר שהם רואים את הרע בעיניים שלהם, ובניגוד לכסילים, שסומכים לגמרי על לבם); ראו:

- **משלי יד16:** "**חכם** ירא וסר מעק, וכסיל מתעבר ובוטח" (פירוט), לעומת **משלי כב3:** "ערום כזה כעה ויסתר[ונסתר], ופתיים עברו ונגעשו" (פירוט), וכן:
- **משלי כח26:** "בוטח בלבבו הוא כסיל, והולך ב**חכמה** הוא ימלט" (פירוט)

החכמה מציינת כישרון ללמוד מהזולת - מבני-אדם אחרים ואפילו מבעלי-חיים; בניגוד למוסר, שמציין לימוד מתוך ייסורים או צרות. חכמה מציינת לימוד חיובי - הוספה של תכונות טובות; בניגוד למוסר, שמציין לימוד שלילי - הסרה של מידות רעות. כך ניתן ללמוד מהשוואה בין שני קטעים דומים המגיעים לאותה מסקנה בשתי דרכים שונות: "ראה דרכיה וזכרם לעומת ראיית לקחתי מוסר".

כאמור, אחד המאפיינים של חכמים הוא שהם אוהבים לקבל ביקורת, אך גם ההיפך נכון - מי שמתרגל לקבל ביקורת, סופו שיהיה חכם:

- **משלי יט20:** "שמע עצה וקבל **מוסר**, למען תחכם באחריתך" (פירוט)
- **משלי יג1:** "בן **חכם מוסר** אב, ולץ לא שמע געכה" (פירוט)

ילד חכם לומד הרבה מאביו, ולכן אביו שמח; ראו: בן חכם ישמח אב.

מהשוואה בין פסוקי החכמה לבין פסוקי הבינה נראה, שהחכמה נחשבת לכישרון יסודי ומוקדם יותר - קודם צריך ללמוד **חכמה** מאחרים, ורק אחר-כך להשתמש **בבינה** כדי להסיק מסקנות חדשות, למשל:

- **משלי ד7:** "ראשית **חכמה** קנה **חכמה**, ובכל קנה **חכמה** קנה **בינה**" (פירוט)

• **משלי יז28:** "גם אֵוִיל מִחֵרִישׁ חָכָם יִחָשֵׁב, אִטֵּם שְׁפָתָיו נָבוֹן" ([פירוט](#))

• **חכמה, בינה, דעת ויצירה**

• **משלי יד33:** "בִּלְבַּב נָבוֹן תִּנּוּחַ חָכְמָה, וּבִקְרֹב פְּסִילִים תִּדָּעַ" ([מי שהגיע לשלב הבינה, משיג גם את החכמה](#))

מקובל לייחס **חכמה** לאנשים זקנים, שהספיקו ללמוד הרבה בחייהם (בניגוד לתבונה, המיוחסת לאנשים שמנצלים היטב את ימיהם), [איוב יב12](#): "בִּישִׁישִׁים חָכְמָה, וְאֶרֶךְ יָמִים תְּבוּנָה" ([פירוט](#)).

החכמים ראויים לכבוד - הכבוד הוא הנחלה הטבעית שלהם, [משלי ג35](#): "כְּבוֹד חָכְמִים יִנָּחֵל, וְכִסְיִלִּים מָרִים קָלוֹן" ([פירוט](#)). ניגודו של החכם - האוהב ללמוד - הוא [הכסיל - השונא ללמוד](#).

פירושים נוספים

לפי הרמב"ם, "שם חכמה נאמר בעברית על ארבעה עניינים": ([מורה נבוכים גנד](#)):

- א. "השגת האמיתות אשר תכליתן השגתו יתעלה", כמו ב [איוב כח12](#): "**וְהַחֲכָמָה מֵאֵין תִּמְצָא? וְאֵי זֶה מְקוֹם בִּינָה?**" ([פירוט](#)), [משלי ב6-4](#): "אִם תִּבְקֹשֶׁנָּה כִּכְסֹף וְכַמְטָמוֹנִים תִּחְפְּשֶׁנָּה - אֲזַי תִּבִּין יִרְאֵת ה' וְדַעַת אֱלֹהִים תִּמְצָא; כִּי ה' יִתֵּן חָכְמָה, מִפִּיו דַּעַת וּתְבוּנָה" (אם כי, שם מדובר על הבינה - [פירוט](#)).
- ב. "ידיעת האומנויות, איזו אומנות שתהיה", כמו ב [שמות לה10](#): "וְכָל חָכָם לֵב בָּכֶם יָבֹאוּ וְנַעֲשׂוּ אֶת כָּל אֲשֶׁר צִוָּה ה'" ([פירוט](#)), [שמות לה25](#): "וְכָל אִשָּׁה חֲכָמָת לֵב בְּיָדֶיהָ טוֹו וְיָבִיאוּ מִטָּוָה אֶת הַתְּכֵלֶת וְאֶת הָאַרְגָּמָן אֶת תּוֹלַעַת הַשָּׁנִי וְאֶת הַשֵּׁשׁ".
- ג. "סיגול המעלות המידותיות", כמו ב [תהלים קה22](#): "לְאֶסֶר שְׁכִינִי בְּנִפְשִׁי וּזְקִנִּי וְיִחְכָּם", [איוב יב12](#): "בִּישִׁישִׁים חָכְמָה, וְאֶרֶךְ יָמִים תְּבוּנָה" ([פירוט](#)), "כי הדבר הנקנה בעצם הזקנה - הוא העתוד לקבלת המעלות המידותיות" ("הזקנה כשלעצמה, ללא למידה, מקנה לאדם את העיתוד והזימון לקניית המידות, על-ידי שוך געשת כוחות הגדילה והבחרות, המעכבים מהרבה מידות טובות" - הר"י קאפח).
- ד. "העצה והתחבולה", כמו ב [שמות א10](#): "הִבֵּה נִתְחַכְמָה לוֹ פֶן יִרְבֶּה" ([פירוט](#)), [שמואל ב יד2](#): "וַיִּשְׁלַח יוֹאָב תְּקוּעָה וַיִּקַּח מִשָּׁם אִשָּׁה חֲכָמָה, וַיֹּאמֶר אֵלֶיהָ הִתְאַבְּלִי נָא וּלְבָשִׂי נָא בְּגָדִי אֲבָל וְאַל תִּסּוּכִי שָׁמֶן וְהָיִית פֶּאֶשָׁה זֶה יָמִים רַבִּים מִתְאַבְּלֶת עַל מֵת", [שמואל ב כ16](#): "וַתִּקְרָא אִשָּׁה חֲכָמָה מִן הָעִיר 'שָׁמְעוּ שָׁמְעוּ אָמְרוּ נָא אֶל יוֹאָב, קִרְבַּ עַד הֵנָּה וְאַדְבָּכָה אֵלֶיךָ'", [ירמיהו ד22](#): "כִּי אֵוִיל עָמִי אוֹתִי לֹא יָדְעוּ, בָּנִים סָכְלִים הֵמָּה וְלֹא נְבוֹנִים הֵמָּה, חָכְמִים הֵמָּה לְהַרְעֹ וּלְהִיטִיב לֹא יָדְעוּ".

"ואפשר שיהיה עניין חכמה בעברית מורה על העצה והפעלת המחשבה, בין שהיתה אותה עצה והתחבולה בהשגת מעלות הגיוניות, או בהשגת מעלות מידותיות, או בהשגת אומנות מעשית, או ברעות ומגרעות..."

לענ"ד, הפסוקים שהרמב"ם מביא כראיה למשמעות ג, מתאימים דווקא למשמעות של ידע נלמד, שהרי ככל שאדם זקן יותר, כך הוא יכול ללמוד יותר. והפסוקים שהרמב"ם מביא כראיה למשמעות ד, מתאימים דווקא למשמעות של כישרון לדבר - שהרי האנשים והנשים ש"התחכמו", עשו זאת בעיקר ע"י דיבור מתוחכם ומשכנע.